

ANALIZA DUGOROČNIH POSLJEDICA SAVREMENIH FINANSIJSKIH KRIZA

ANALYSIS OF LONG-TERM CONSEQUENCES OF MODERN FINANCIAL CRISIS

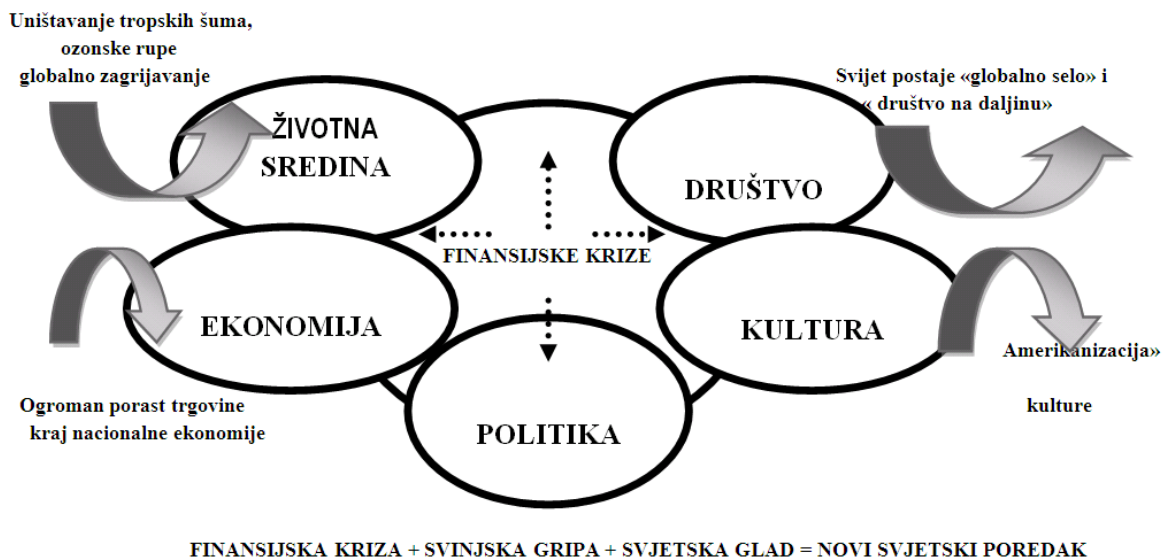
Almira Mujačić
Amra Nuhanović

UVOD

Neoliberalna globalizacijska politika donosi mnoge negativne posljedice po cijelo čovječanstvo, koje se ogledaju u povećanom ekološkom uništavanju, povećavanju nivoa siromaštva, pogoršanju

radnih uslova, implikaciji različitih oblika kulturnog nasilja, proširenju neutemeljenih nejednakosti, produbljivanju demokratskih deficita i sl. U posljednjih nekoliko decenija, civilizacija nije doživjela veću krizu u oblasti finansija, energetike i prehrane, nego što se to sada dešava.

Slika 1. Osnove posljedice finansijskih kriza⁴⁵

⁴⁵ Kreacija autora. Prilagođeno prema: IMF, (2009), *The Implications of the Global Financial Crisis for Low-Income Countries*, str. 68

EKSPANZIJA GLOBALNOG SIROMAŠTVA I PREHRAMBENO – NAFTNA KRIZA

U najnovijem izvještaju američke neprofitne organizacije *Bread for the World* za 2010. godinu se navodi da su globalno siromaštvo i glad u posljednjih nekoliko godina u dramatičnom porastu, te da bi produbljavaње svjetske finansijske krize moglo samo dalje pogoršavati tu situaciju.⁴⁶ Prema njihovom istraživanju, broj ljudi širom svijeta koji žive u siromaštvu se povećao za 100 miliona u manje od dvije godine, a broj ljudi koji su gladni povećao za više od 75 miliona. Analiza Svjetske banke pod simboličnim nazivom «Krizna pogađa domaćinstva – testiranje osjetljivosti domaćinstava u Evropi i Centralnoj Aziji, 2010.»⁴⁷ je pokazala da je svjetska finansijska kriza imala poražavajući utjecaj na porodice u Evropi i Centralnoj Aziji sa rizikom da se napredak, ostvaren u protekloj deceniji na smanjenju siromaštva, smanji tek za jednu petinu. Prema procjeni Svjetske banke, do kraja 2012. godine bi moglo biti još više od 10 miliona siromašnih osoba u regiji i još blizu dodatnih 25 miliona onih koji su bili gotovo srednja klasa, a sada su tek iznad linije siromaštva, uz mogućnost gubitka svojih domova, posla i osnovnih usluga.

Od 2000. godine pa naovamo, svijet se kontinuirano susreće sa rekordnim cijenama prehrambenih proizvoda. Takve cijene, zbog prebrzog povećanja, globalnu ekonomiju čine nestabilnom. S obzirom na njihov utjecaj na distribuciju prihoda i siromaštvo, u posljednje vrijeme visoke cijene prehrambenih proizvoda stvaraju sve veću zabrinutost, nego visoke cijene nafte. Tako ekonomski stručnjaci potvrđuju da će sljedećih nekoliko mjeseci biti teško prevazići ovakvu vrstu krize, te izbjeći njene potencijalne posljedice. Upoređujući ranija povećanja cijena hrane između 2005.

i 2009. godine, neminovno se dolazi do zaključka da su povećanju cijena više podložnije zemlje u razvoju. Zbog globalne trgovinske politike i općih trgovinskih uslova, od januara 2009. godine posljedice poskupljenja hrane u više od 15 zemalja svijeta su veće od 10% GDP-a i zbog toga je prostor koji je predviđen za jačanje makroekonomskog menadžmenta ekonomija u razvoju ograničen. Konstantno visoke cijene hrane će pogoršati inflatorni pritisak, čime će se povećati izdaci ugroženih grupa i još više ugroziti siromašni u svijetu. Kako je Ministarstvo finansija G-8 naglasilo, visoke cijene hrane predstavljaju ozbiljan problem ekonomske stabilnosti i rasta, te kao takve otežavaju napredak mnogih zemalja koje su u razvoju.

Jedan od rastućih problema danas u svijetu je sigurnost snabdijevanja hranom. Prema istraživanjima Organizacije za hranu i poljoprivredu (FAO)⁴⁸ sigurnost snabdijevanja hranom je obezbijedena ako svi ljudi u datom trenutku imaju materijalnu mogućnost i fizički pristup dovoljnim količinama sigurne i zdrave hrane. Govoreći o sigurnosti u obezbijedenosti hranom, slično energentima i nafti, mora se napomenuti da nije riječ samo o neometanoj fizičkoj snabdjevenosti, već i o cijeni koja bi omogućila neometanu ekonomsku aktivnost. Imajući to u vidu, svjetske rezerve hrane su u 2009. godini bile na nižem nivou, odnosno na najnižem nivou. S druge strane, cijene glavnih prehrambenih proizvoda su porasle rekordno, pri čemu je samo kukuruz krajem 2009. godine dostigao 50% višu cijenu od one zabilježene 12 mjeseci ranije.⁴⁹ Rast cijena prehrambenih proizvoda se desio i u zemljama koje se pretežno oslanjaju na

⁴⁶Jicking M., (2008), *Containing the financial crisis*, str. 5

⁴⁷[http://worldbank.org/world_report, juli 2010.]

⁴⁸FAO ima za cilj pomoći onima koji su u opasnosti, osigurati da siromašni ne gladuju, spriječiti društveni kolaps koji je izazvan galopirajućim rastom cijena hrane u svijetu, povećati ulaganja u poljoprivredu, modernizovati poljoprivredne grane i tehnologije koje se u njima koriste, ulagati u intenzivna istraživanja, itd. Tucker P., (2009), *Reparing the world's financial system*, str. 14

⁴⁹Jicklinh M., (2008), *Averting the financial crisis*, str. 79-80

svoju proizvodnju. Prema procjeni UN-a, broj svjetskog stanovništva će dostići 9 milijardi do 2050. godine, što će preko rasta potražnje utjecati na dalji rast cijena prehrambenih proizvoda.⁵⁰ Danas, milijarda ljudi preživljava sa dnevnim prihodom od 1 dolara, što je karakteristika sve izraženijeg siromaštva. Međutim, stanovništvo koje ima samo 50 centi na dan suočeni su sa katastrofom, dok za srednju klasu u siromašnim zemljama svjetska prehrambeno - naftna kriza znači odricanje od zdravstvene zaštite i povlačenje djece iz škole. Predstavnici Svjetske banke upozoravaju da bi upravo, ta globalna kriza mogla gurnuti još 100 miliona ljudi ispod granice sve dubljeg siromaštva i tako poništiti sve što je učinjeno u posljednjim desetljećima, a posebno u poboljšanju standarda siromašnih u svijetu. U tom kontekstu, danas se na svjetskim samitima predlažu različiti programi pomoći za globalnu politiku hrane koja uključuje, između ostalog, povećanje pomoći u Africi, ali i formiranje zahtjeva najvećim proizvođačima žitarica zbog poništenja njihove zabrane izvoza. Osim toga, nude se i prijedlozi za rješavanje problema sa prehranom u školi, uslovljenim prenosom novca, povećanjem poljoprivredne proizvodnje, boljim razumijevanjem utjecaja cijena biogoriva, smanjenom podrškom i trgovačkim preprekama koje desetljećima ometaju konkurentnost na svjetskom poljoprivrednom tržištu, itd.

Rast cijena hrane u svijetu postaje sve veći problem. Poskupljenje hrane u mnogim dijelovima svijeta se posebno osjetio tokom 2010. i 2011. godine. Ukoliko se u skorijem periodu ne poduzmu neke mjere, situacija bi se mogla generalno pogoršati. Tome u prilog govori i činjenica da u preko 90 zemalja svijeta prijete protesti zbog cijena hrane. Porast cijena u prošloj godini je bio jedan od najoštrijih u historiji, a kao posljedica toga većina zemalja (Bangladeš, Malavi, Obala Slonovače, Etiopija, Pakistan, Egipat, Haiti,

Filipini, Salvador, Afganistan, Senegal....) su uvele kontrolu cijena, ograničenje izvoza, niže carine i subvencije za potrošače. Većina ekonomista vidi uzroke takve situacije na tržištu hrane zbog volatilnosti cijena nafte, povećane potražnje (Kina i Indija), povećanih subvencija i provođenja protekcionizma. Uprkos rekordnoj proizvodnji hrane u svijetu u prvoj deceniji XXI stoljeća, cijene će ostati vrlo visoke sve do 2015. godine. Uz najsiromašnije, time će najviše biti pogođene zemlje koje se oslanjaju na uvoz hrane. Prema izvještaju Svjetske banke za 2010. godinu, u posljednje tri godine cijene pšenice na svjetskom nivou su porasle 181%, a cijene hrane 83%. Povećane su i cijene riže, kukuruza, jestivog ulja, mlijeka i drugih namirnica. U samo nekoliko sedmica, cijena riže je dostigla historijski rekord sa 75% rasta na globalnom nivou, a cijena hljeba u većini siromašnih zemalja više se nego udvostručila.⁵¹

Tabela 1. Indeks projekcije cijena hrane i žitarica, 2004=100⁵²

Realne cijene	2007.	2008.	2009.	2010.	2015.
Kukuruz	139	175	165	155	140
Pšenice	154	215	191	166	148
Riža	130	243	208	183	160
Soja	119	156	147	139	115
Sojino ulje	136	187	173	160	110
Šećer	133	157	167	176	182

Mnogi stručnjaci procjenjuju da će cijene žitarica do 2015. godine biti visoke i da je tek poslije tog perioda moguće očekivati stabilizaciju prilika na tržištu osnovnih poljoprivrednih proizvoda. Uz to, oni navode da je jedan od najbitnijih razloga oštrog rasta cijena poljoprivrednih proizvoda sve masovnija upotreba kukuruza i nekih drugih sirovina u proizvodnji biogoriva. Zbog toga se traži od zemalja koje su najvažniji proizvođači poljoprivrednih sirovina, da promijene

⁵⁰Ibidem.

⁵¹World Bank, (2010), *World Development Indicators*, str. 35

⁵²Ibidem.

svoju agrarnu politiku i znatno više računa povedu o normalnom snabdijevanju stanovništva prehrambenim proizvodima. Celuloza treba da bude osnovna sirovina za dobijanje biogoriva, a ne kukuruz i druge vitalne poljoprivredne kulture. Danas SAD troše više od četvrtine ukupne proizvodnje kukuruza za izradu biogoriva i to je glavni razlog drastičnog skoka cijena žitarica u toku proteklih 12 mjeseci. Međutim, osim navedenih ekonomskih posljedica ove prehrambeno – naftne krize, sve su češće i političke nestabilnosti. Tako su u 2009. godini narastajuće cijene hrane izazvale unutrašnje nemire u nizu zemalja (Meksiko, Bengal u Indiji). Vlade u Rusiji, Egiptu i Kini su intervenisale na tržištu hrane, samo da bi zadržale cijene na nivou dostupnom za stanovništvo.

Ništa manje ne predstavlja ni problem oko genetski modificirane hrane, a polemike na tu temu koje traju više decenija, su 2011. godine dovedene do usijanja.

Genetski modificirani organizmi (u daljem tekstu:GMO) se krajem osamdesetih po prvi put pojavljuju na tržištu. Prvi genetsko modificovan uzgoj bio je paradajz, koji je, zbog ne prihvatanja od strane tržišta, nakon kratkog vremena bio povučen iz upotrebe. Soja je trenutno u svijetu jedna od najzastupljenijih genetsko modificiranih usjeva. Od ukupne svjetske proizvodnje soje, čak 77% iznosi genetski modificirana soja, a što u prevodu znači "poboljšana". Njeno poboljšanje odnosi se na otpornost na herbicide i sušu⁵³.

Tako je Kina odobrila proizvodnju genetski modificovane riže za široku potrošnju. Taj bi potez mogao promijeniti odnos snaga u globalnoj trgovini hranom, te potaknuti druge zemlje i proizvođače na upotrebu kontroverzne tehnologije. Kina se na taj potez odlučila najviše zbog nedostatka površina i vode za poljoprivredu. Inače, taj se kineski postupak nazvao opasnim genetskim

eksperimentom⁵⁴, jer je i ranije bilo zabilježenih slučajeva ilegalne proizvodnje genetski modificovane riže u toj zemlji.

Prema podacima Organizacije za hranu i poljoprivredu (FAO)⁵⁵, u period od 1997. do 2009.godine za 80 puta se povećala površina zasađena GMO. Sjeverna Amerika prednjači sa proizvodnjom ovakvih proizvoda, iako je u prethodnim godinama zabilježen njen veliki rast i u zemljama u razvoju, a naročito u Indiji i Brazilu. Četiri najrasprostranjenija genetski modificovana usjeva su: soja, uljana repica, pamuk i kukuruz.

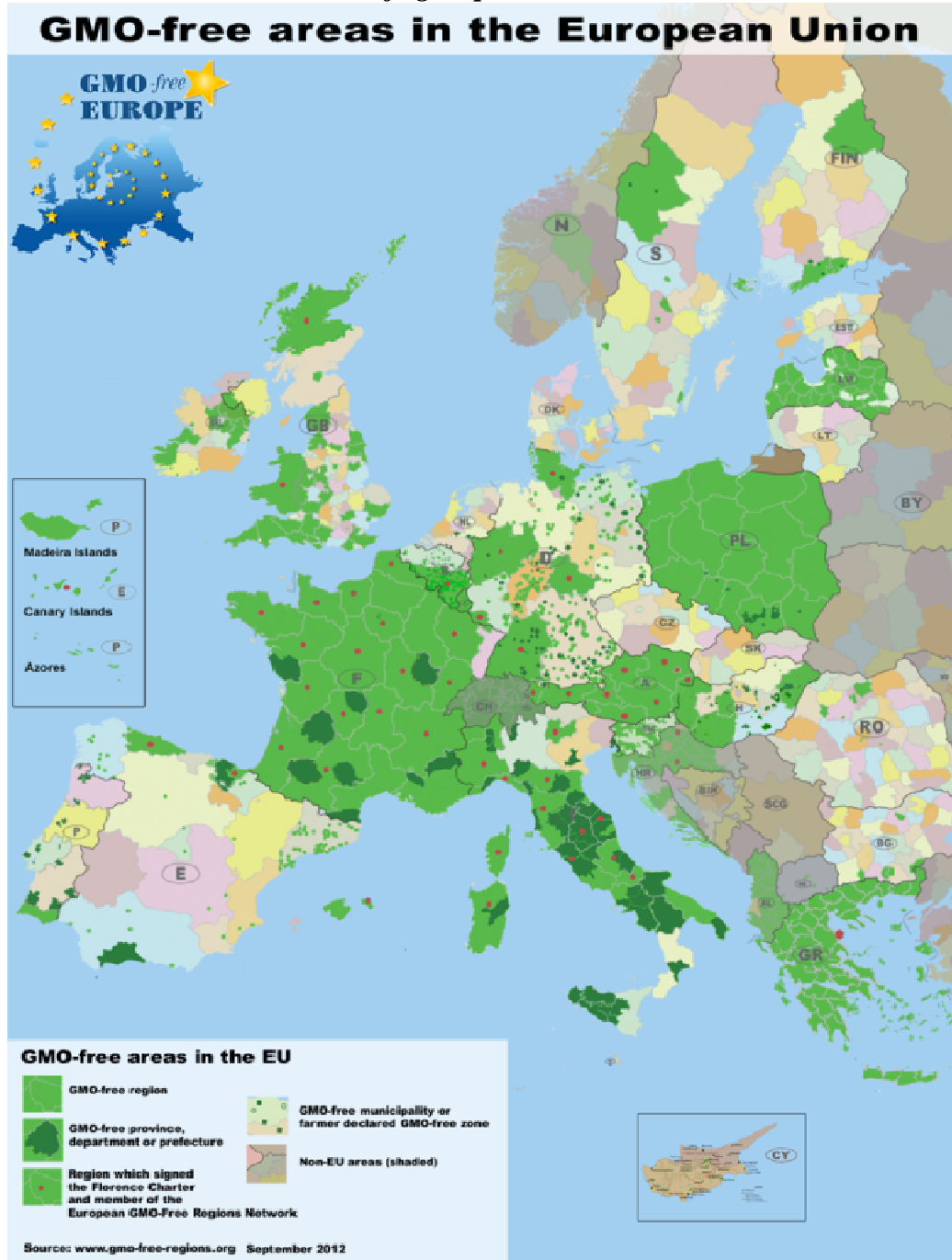
U mnogim zemljama Evropske unije, u posljednjoj deceniji, širi se trend proglašenja tkz."GMO slobodnih regija", što znači zabrana proizvodnje genetski modificiranih organizama. Veličina regije slobodne od GMO-a se povećava iz godine u godinu, te je u 2012. godini izgledala ovako (slika br.):

⁵³ Ubrzo nakon puštanja u upotrebu genetski modificirane soje, broj alergija je znatno se povećao, u Velikoj Britaniji čak za 50%.

⁵⁴ Nocoll A., (2009), *The importance of the financial crisis*, str. 6

⁵⁵ www.fao.org/fileadmin/user_upload/tcas/.../policy_assistance_series_3.pdf

Slika 2. Korištenje gmo proizvoda u EU⁵⁶

Izvor: GMO-free Europe Conference 2012

⁵⁶Dostupno na: <http://www.gmo-free-regions.org/gmo-free-regions/maps.html>

Delegati iz gmo slobodnih regija, neprestano upućuju pozive mnogim evropskim institucijama da zaštite svoje usjeve od korištenja gmo, da postanu članica gmo slobodne regije te na taj način odupru se proizvodnji bez odgovarajućih mjera opreza.

Svjetski ekonomski forum, održan u Davosu sredinom 2011. godine, je prezentirao veoma interesantan izvještaj pod nazivom «Globalni rizici» u kontekstu razmatranja visokih cijena hrane na tržištu hrane.⁵⁷ Naime, u izvještaju stoji da su u 2011. godini cijene za veći dio hrane dostigle rekordan nivo. Cijena kukuruza je krajem 2011. godine bila za 50% viša od one 12 mjeseci ranije, a cijena pšenice se udvostručila. Globalne rezerve hrane su najniže za posljednjih 25 godina, zbog čega je svjetsko snabdijevanje hranom ranjivo na finansijske krize ili prirodne katastrofe. Izvještaj je prognozirao i rast cijena hrane u Velikoj Britaniji u 2012. godini za 4,7% za period od godinu dana, a u SAD-u za 4,4%, najviše zbog povećane upotrebe kukuruza za proizvodnju etanola. U Kini je porast cijena hrane za godinu dana bio 17,6%, iako su primanja zarade stanovništva ostala skoro nepromijenjena.⁵⁸ U kombinaciji sa naglim porastom cijene nafte, visoke cijene hrane u Kini mogle bi da značajno utječu na globalnu inflaciju. Svjetski čelnici, koji su uzeli učešće na samitu u Davosu, su posebno istakli činjenicu da u mnogim zemljama u razvoju siromašni stanovnici troše oko 75% svojih prihoda na hranu. Oni su najteže pogođeni poskupljenjem osnovnih namirnica. Zbog takve situacije, stanovništvu u zemljama u razvoju prijeti povećanje neuhranjenosti i gladi, te poništenje napretka ostvarenog na ograničavanju siromaštva i smanjenja tereta dugova najsiromašnijih zemalja. Takođe, prema prognozi ekonomskih analitičara MMF-a skuplja hrana će u svijetu teže pogoditi Srednju i Istočnu Evropu, jer će

jače generirati inflaciju, nego u Zapadnoj Evropi. Udio cijena hrane u potrošačkoj košarici u srednjoevropskim i istočnoevropskim zemljama za 2011. godinu je iznosio između 22 i 40%, a u zapadnoevropskim 14%.⁵⁹ Prema njihovom mišljenju, faktori koji utječu na globalnu nesigurnost hrane (kao što su rast populacije, promjene u životnim navikama, upotreba žitarica u proizvodnji biogoriva i klimatske promjene, itd.) će zasigurno, dugoročno utjecati na preokret na svjetskom tržištu hrane i otvoriti pitanja globalne ravnopravnosti.

Nepobitna je činjenica da se prehrambeno – naftna kriza odvija u pozadini širenja svjetske finansijske krize, usporavanja ekonomskog rasta, ulaska američke ekonomije u recesiju, neravnoteže na valutnim tržištima i rasta inflacije. Njena dalja eskalacija prijeti izazivanjem novih socijalnih nereda, a to znači da ako se ne bude djelovalo brzo na stvaranju globalnog konsenzusa o spirali cijena, socijalni nemiri, potaknuti cijenama hrane u više zemalja, će se spojiti u globalnu zarazu, ne ostavljajući ni jednu zemlju nedirnutu. U cilju zaustavljanja rasta cijena hrane i drugih sirovina, koji prijeti širenjem nemira i gladi među stanovništvom najsiromašnijih zemalja, međunarodni predstavnici Svjetske banke i MMF-a su hitno pozvali na koordiniranu akciju industrijski razvijenih zemalja i zemalja u razvoju za vraćanje nesavjesnog povećanja cijena hrane i energenata. U vezi s time, Svjetska banka već radi na sklapanju dogovora sa agencijama UN-a kroz program *Secretary General's High-Level Task Force*⁶⁰, koji tretira problematiku svjetske krize zaliha hrane, kako bi implementirala zajednički odgovor na postojeću krizu. Zajednička strategija suzbijanja prehrambeno – naftne krize se sastoji od četiri osnovne smjernice. Prva smjernica se tiče aktivnosti Svjetske banke koja pregovara sa preko 40 zemalja

⁵⁷World Bank, (2009), *Global Development Finance - Charting a global recovery*, str. 117

⁵⁸Ibidem.

⁵⁹World Economic Outlook, (2009),

Global Economic Slump Challenges Politics, str. 112

⁶⁰World Bank, (2009), op.cit., str. 119

da pomognu pronaći različite vrste odgovora na postojeću krizu, kako bi onda sprovela adekvatne programe finansijske pomoći. U tom kontekstu je pokrenut *Global Food Crisis Responce Program* (GFRP)⁶¹ kao druga smjernica, čime se pokušalo ubrzati stvaranje fondacija IDA i IBRD-a usmjerenih prema pogođenim zemljama (što ujedno predstavlja treću smjernicu). Konačno, četvrta smjernica se odnosi na kreiranje jednog novog fonda nazvanog *Multi Donor Trust Fund* (MDTF)⁶², pomoću kojeg Banka nudi inovativne načine finansijskog osiguranja tržišnih proizvoda, kao što su osiguranje od vremenskih utjecaja, kako bi pomogla zemljama da kontrolišu rizike koje donose (suše ili neke druge vremenske nepogode). Da bi se popunile praznine, Banka nastavlja svoju saradnju sa drugim svjetskim istraživačkim organizacijama, pokušavajući iskoristiti postojeće empirijsko znanje stručnjaka za stvaranje odgovarajućih politika koje će pomoći rješavanju kriza i globalnih nestabilnosti u bliskoj budućnosti.

EKOLOŠKA KRIZA KAO NAJVEĆI TRŽIŠNI NEDOSTATAK I CIVILIZACIJSKA PRIJETNJA

Globalno zagrijavanje i klimatske promjene, uzrokovane prvenstveno ljudskim djelovanjem, uz snažnu i ubranu destrukciju biološke raznolikosti ulaze među najistaknutije oblike ekološke krize. Trenutno je na djelu stalan porast upotrebe fosilnih goriva, porast antropogenih emisija stakleničkih plinova u atmosferu, porast globalne prosječne temperature i sl. Zbog toga što je u većini slučajeva ekološka kriza globalna, sa totalnim posljedicama, osnovane su međunarodne institucije, održavane svjetske konferencije, čak su postignuti i dogovori u vezi zaštite okoline. Međutim, sve to nije bilo dovoljno, jer visokorazvijene zemlje ne dozvoljavaju da

se donesu radikalne i potpunije mjere za sprečavanje zagađenosti. Čak se i one usvojene mjere ne sprovode ili se sprovode djelimično sa velikim odlaganjima.⁶³

Svjetski klimatolozi u posljednjih nekoliko godina upozoravaju da će gomilanje plinova (kao što je CO₂), uglavnom prouzrokovano izgaranjem fosilnih goriva, dovesti do globalnog zagrijavanja i drugih važnih promjena klime. Na osnovu utvrđenih klimatskih metoda, mnogi naučnici smatraju da će se, ako se nastave sadašnji trendovi globalnog zagađivanja životne sredine, Zemljina kora zagrijati od 5°C do 10°C Fahrenheitovih.⁶⁴ To bi klimu na Zemlji dovelo iznad nivoa koji je osjetila ljudska civilizacija tokom svoje cjelokupne historije. Pri tome bi zemlje morale prihvatiti skuplju energiju, niži životni standard i niže nivoe potrošnje.

U vezi s time, većina ekonomista danas proučava ekonomske utjecaje promjene klime, kako bi spoznali kako države mogu poduzimati osjetljive strategije.⁶⁵ Prema njihovom mišljenju, u toku dugog napredovanja ekonomskog razvoja, tehnologija je sve više odvajala ljude i ekonomsku aktivnost od klime i klimatskih promjena. Danas, zahvaljujući savremenoj tehnologiji ljudi žive i napreduju praktično u svakoj klimi na zemlji. Za veći dio ekonomske aktivnosti, različite varijable kao što su nadnice, sindikaliziranja stručnog obrazovanja radne snage ili političkih faktora preplavljaju klimatske obzire. Općenito, oni sektori ekonomije koji veoma mnogo zavise od ekosistema, odnosno od prirodnih pojava će biti najosjetljiviji na klimatsku promjenu. Dosadašnje studije su pokazale da ekološka kriza nije u najmanju ruku slučajna, već da je imanentna suštinskim obilježjima

⁶³Postoji veliki broj zemalja koje su prihvatile ciljeve Protokola iz Kyota, a koje ih u praksi ne poštuju. Hatibović Dž., (mart 2009.), *O globalizaciji još jednom.*

⁶⁴Ibidem.

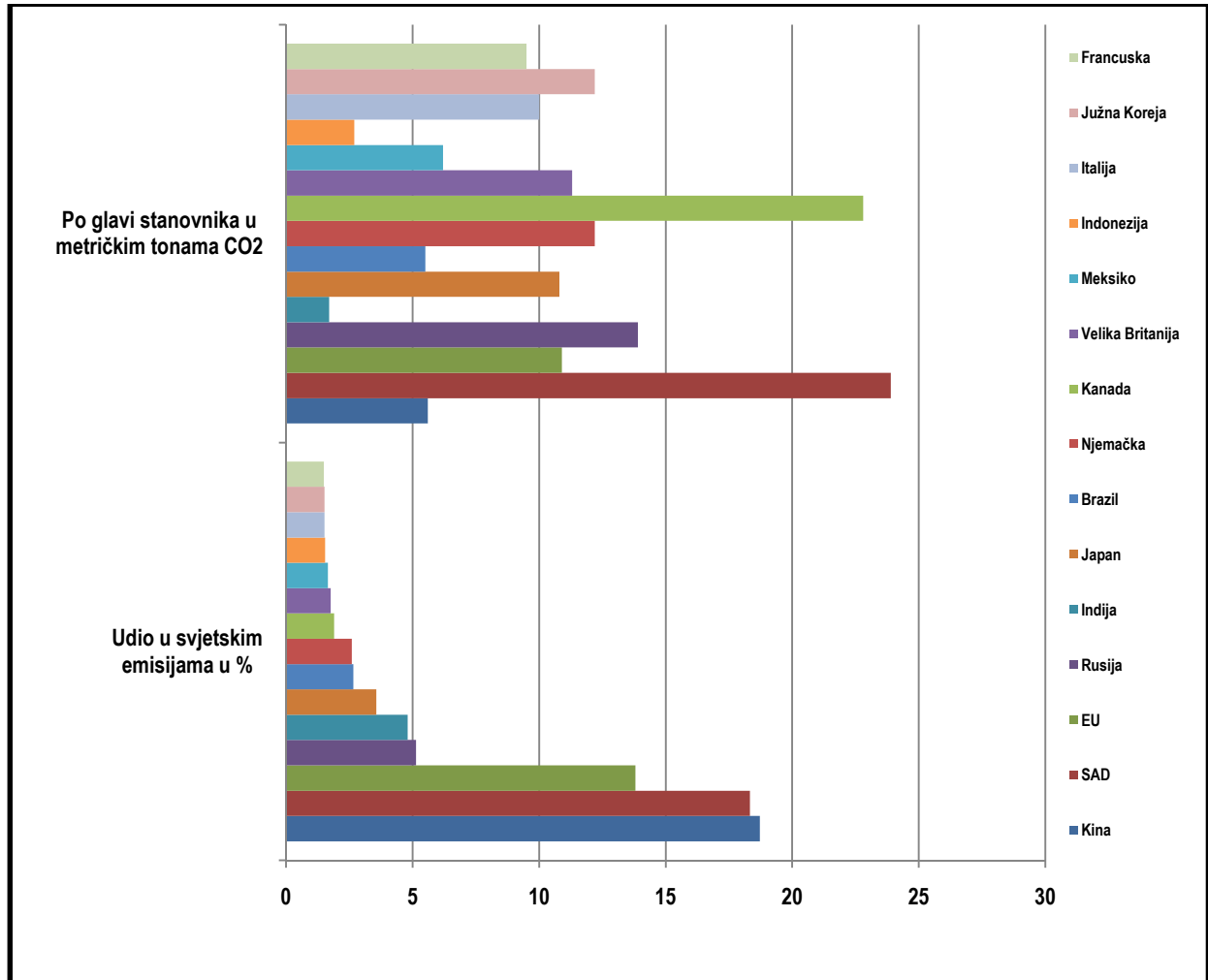
⁶⁵Zemlje, poput Japana i SAD-a su prilično izolirane od promjena klime, dok su zemlje u razvoju kao što su Indija i Brazil ranjivije.

⁶¹Ibidem.

⁶²Ibidem.

industrijske civilizacije. U pitanju je prije svega, sistem vrijednosti savremene civilizacije. U tom kontekstu, u prvi plan se nameće profilerski orijentisana etika individualizma, koja je značajno smanjila

polje moralnih subjekata i potpuno ignorisala moguće moralne objekte. Većina ekonomista je uvjeren da je krajnji uzrok savremene ekološke krize u sferi duha i kulture.

Slika 3. Najveći emitenti stakleničkih plinova⁶⁶

⁶⁶[<http://www.manager.ba/clanak/?i=2010>, januar 2011.]

Do danas nije postignut nikakav sporazum u Kopenhagenu u vezi sa klimatskim promjenama, što će u budućnosti zasigurno imati snažne posljedice koje će se, između ostalog, ogledati u vidu smanjenja produktivnosti poljoprivrednog sektora i egzistencijalne zemljoradnje (smanjenje i za 50% u narednih 20-tak ili 30-tak godina), pojavi bolesti, poplava, suša, nedostatka vode, te pojavi gladi, hroničnoj neuhranjenosti, promjenljivosti vremenskih prilika, pojavi ozonskih rupa⁶⁷, kiselih kiša⁶⁸, efekta staklene bašte koji produkuje povećanu temperaturu, itd. S obzirom da se radi o globalno rasprostranjenom problemu, zaštita životne sredine je bila glavna tačka dnevnog reda na Svjetskom ekonomskom forumu u Davosu u aprilu, 2010. godine. Podsjećanja radi, na Summitu u Kopenhagenu su bila postavljena tri cilja, i to: (1) smanjenje emisija stakleničkih plinova, naročito u razvijenim zemljama, (2) predviđanja Svjetske meteorološke organizacije (WMO) upućuju na to da je potrebno izvršiti regulisanje CO₂ kao opasnog zagađivača finansijska podrška za siromašne zemlje i zemlje u razvoju, i (3) shema razmjene sredstava, kako bi se do

⁶⁷Najveća oštećenja ozonskog sloja otkrivena su 1986. godine iznad Južnog pola, koja su se 1989. godine proširila na oblasti južne Australije. Od tada do danas postoje dokazi o smanjenju prostora sa oštećenjima ozonskog omotača, što je rezultat i veoma stroge kontrole i ograničene upotrebe freona.

⁶⁸Padavine (vodeni talozi, kiše) često su blago kisele reakcije zbog prisustva ugljene kiseline u njima zahvaljujući prisustvu CO₂ u atmosferi. Međutim, kao rezultat antropogenih aktivnosti u vazduhu se nalaze gasovita jedinjenja-oksidi sumpora i azota, koji se rastvaraju u vodi stvarajući odgovarajuće kiseline (prije svega, sumporastu i azotastu). Padavine u urbanim i industrijskim zonama koje obiluju ovim kiselinama, označene su kao kisele kiše. Pod dejstvom kiselih kiša propada šumska vegetacija, uništavaju se poljoprivredne površine i dolazi do pomora riba u jezerima. Velika oštećenja od kiselih kiša prisutna su u centralnoj Evropi, naročito u Njemačkoj kao i u Velikoj Britaniji. Na području Balkanskog poluostrva i čitave jugoistočne Evrope, gdje je krečnjačka matična podlloga, štetno dejstvo kiselih kiša je slabije izraženo, jer se u prisustvu karbonata održava povoljna reakcija zemljišta i vode.

2030. godine okončalo uništavanje svjetskih šuma.⁶⁹

Tabela 2. Glavne opcije za smanjenje emisije štetnih gasova⁷⁰

<p>Poboljšati iskoristivost energije, npr. u transportu, građevinama, aparatima, osvjetljavanju</p> <p>▲ – brze dobiti na startu korištenja ▼ – otpor potrošača i interesnih grupa zbog troškova</p>
<p>Čista obnovljiva energija, npr. vjetar, voda, sunce, biomasa, geotermalna energija iz valova</p> <p>▲ – nezagađujuća, čista ▼ – visoke cijene opreme, upitan utjecaj na okolinu</p>
<p>Biogoriva, npr. kukuruz, šećerna trska, palmno ulje</p> <p>▲ – biljke konzumiraju CO₂ tokom razvoja ▼ – traži poljoprivredne izvore i tako utiče na proizvodnju hrane čime dolazi do poskupljenja hrane</p>
<p>Porezi i ograničenja emisija štetnih gasova – takse na fosilna goriva, ograničenja emisija</p> <p>▲ – postavljaju cijene na emisije ▼ – moglo bi usporiti ekonomski razvoj</p>
<p>Skladištenje ugljika – uzimanje CO₂ na izvoru i skladištenje pod zemljom</p> <p>▲ – pomoć u tranziciji za ekonomije bazirane na fosilnim gorivima ▼ – nepoznati ili visoki komercijalni troškovi, nejasna dugoročna sigurnost</p>
<p>Nuklearna energija – proširenje već prisutne industrije</p> <p>▲ – nizak nivo štetnih gasova, pouzdanost u isporuci energije ▼ – velika opasnost od jako štetnih nesreća, skladištenje radioaktivnog otpada je neriješeno</p>

Legenda:

▲ - prednosti ▼ - nedostaci

⁶⁹ [http://www.carbonpro.org/docs/public/Kyoto_protocol/MZOPUGoKyotu.pdf, januar 2011.]

⁷⁰ http://www.nezavisne.com/komentari/kolumne/Bit-ka-za-smanjenje-emisije-stetnih-gasova-u-atmosferu-50681.html, januar 2011.]

Evropska Komisija je sredinom 2010. godine napravila pregled globalnih troškova u borbi protiv klimatskih promjena i taj prijedlog je bio osnova za pregovore 27 država članica EU-a o zajedničkom stavu na Međunarodnoj konferenciji o klimi u Kopenhagenu, održanoj u decembru 2010. godine. Na toj konferenciji je dogovoren novi globalni sporazum o klimi koji će zamijeniti Protokol iz Kyota (a koji ističe 2012. godine).⁷¹ Komisija je procijenila da će zemljama u razvoju za borbu protiv klimatskih promjena do 2020. godine trebati oko 66 do 80 mlrd. eura godišnje. Od tog iznosa, troškovi prilagodbe iznosili bi između 10 i 24 mlrd. eura, a ublažavanja posljedica klimatskih promjena oko 56 mlrd. eura. Takođe, Komisija je procijenila da bi industrija i elektrane trebale osigurati 33 mlrd. eura, poljoprivreda 5 mlrd., a sporije uništavanje tropskih šuma 18 mlrd. eura. Pored tih javnih sredstava, međunarodno tržište ugljika će osigurati do 2020. godine 38 mlrd. eura na godinu. Udio pojedinih članica EU-a je najspornije pitanje, jer bi EU trebala osigurati 287,8 mlrd. eura na svaku milijardu dogovorenu na globalnom nivou. Najveći teret bi, pri tome, pao na najveće zapadne članice, Njemačku (57,96 miliona eura), Veliku Britaniju (46,60 miliona eura) i Francusku (43,52 miliona eura).⁷² Zbog trenutne situacije na svjetskoj sceni, u zemljama EU (posebno Francuska) je početkom 2011. godine uveden tzv. ugljeni porez na potrošnju plina, nafte i ugljena.⁷³ Svijest o globalnom zatopljenju na međunarodnom nivou postoji (Protokol iz

Kyota). Međutim, veliki problem predstavljaju SAD koje za sobom povlače niz problema i nesuglasica, ne poštujući navedeni Protokol. U vezi s time, u svjetskom finansijskom sistemu se izdvajaju tri apela svjetskih čelnika: prvi je za zemlje u razvoju kojima će globalno zatopljenje nanijeti najveće štete, drugi je upućen SAD-u, jer se smatra da postoji moralni imperativ da se pridruži ostatku svijeta u bavljenju globalnim zatopljenjem i treći apel se upućuje Evropi, u smislu da Evropa mora biti spremna upotrijebiti veliku moć ekonomske globalizacije, te da se uhvati ukoštac sa najvažnijim svjetskim problemima okoline. Uzimajući to u obzir, danas se predlažu trgovinske sankcije preko Svjetske trgovinske organizacije (WTO), koja može biti upotrijebljena za nametanje boljeg ponašanja prema životnoj sredini.

Jedan od najvećih nedostataka tržišnog sistema privređivanja jeste ono što proizvodi zagađivanje čovjekove okoline. Privredni sistemi zemalja nisu uspjeli da obuzdaju taj tržišni nedostatak. Kada se kriza po osnovu tog velikog tržišnog nedostatka ispolji neuporedivo jače i katastrofalnije, nego što je ova sada, svijet će se suočiti sa apokaliptičnim posljedicama sudbonosnog karaktera za ljudsku civilizaciju i za sva živa bića na zemlji. Tada će nedostatak štednje, likvidnosti, nerealno prikazivanje rezultata kompanija, stečajevi (ali i drugi nedostaci tržišta) i finansijska kriza, koja je dan danas prisutna i koju se pokušava riješiti, u odnosu na svjetsku ekološku krizu izgledati marginalno!

U rješavanje nagomilanih problema uključeni su svi glavni učesnici globalnih ekonomskih tokova. Uglavnom se svi slažu da je pored pronalaska rješenja izlaska iz krize, potrebno osigurati da takvo rješenjem bude u funkciji postizanja stabilnog održivog modela rasta.

“Rizik od ponovljene «double-dip» recesije ili «w» - oblikovanog oporavka je i dalje prisutan u mnogim dijelovima svijeta. Dugoročne posledice krize na ekonomskom i socijalnom planu, kako primećuju pojedini

⁷¹Ibidem. Protokol iz Kyota (1997.) je dogovor najrazvijenih zemalja o smanjenju emisije otpadnih plinova u atmosferu, prema kojem bi ona trebala smanjiti za 5,2% do 2012. godine u odnosu prema 1990. godine. Mnogi ekonomisti smatraju da se neće moći ispuniti očekivanja tog protokola do radnog roka (2008.-2012.) i da će se smanjiti temperatura za 0,15 °C za razliku od predviđenih 4,2°C - 5,8°C. Potrebno je smanjenje od 60 do 80% CO₂, da bi se stabilizirala atmosfera.

⁷²[<http://europeancommission.org/countryreport>, juli 2010.]

⁷³Ibidem.

autori, mogu da budu oštrije od onih vidljivih na kratak rok, pa se kratkoročno ekonomsko prilagođavanje lako može preobraziti u dugoročni razvojni problem”⁷⁴.

U traženju najboljeg modela budućeg rasta, mnogi stručnjaci se slažu da rast treba biti “čistiji” u skladu sa aktuelnim pokušajima da se ublaže posljedice nepovoljnih klimatskih promjena. U tom smislu, trebalo bi izbjegavati investicije koje štete životnoj sredini, na način da se traže alternativna rješenja⁷⁵. Europska Komisija je izradila i usvojila dokument “Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast-Europa 2020” u kojoj su definisani prioriteti koji bi trebali predstavljati Europu 2020⁷⁶. Održivi rast predstavlja jedan od tri postavljena prioriteta iz Strategije⁷⁷. Prema navedenom dokumentu, održivi rast bi se promovisao kroz konkurentniji, zeleniji i učinkovitiji rast. Na temelju navedenog, u okviru održivog rasta postavljeni su ciljevi do 2020.godine koji se odnose na smanjenje emisije stakleničkih plinova za 20% u odnosu na razine iz 1990.godine kao i povećanje izvora obnovljive energije u konačnoj potrošnji energije na 20%⁷⁸. Aktivnosti u smjeru postizanja navedenih ciljeva moraju prethoditi promjeni načina razmišljanja, a to se prije svega odnosi na promjenu infrastrukture koja će biti podloga za provedbu postavljenih ciljeva.

⁷⁴ Lin, J. Y., «Learning from the past to Reinvent the Future», Annual Bank Conference on Development Economics, Lessons from East Asia and the Global Financial Crisis, 2009, World Bank and Korea Development Institute, Seoul, str2

⁷⁵ OECD, Synthesis Report on the Strategic Response, C/MIN (2009)9, Jun 2009;

⁷⁶ Europska komisija, “Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast, Bruxelles, 2010

⁷⁷ “Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast-Europa 2020” definisala je prioritete koji bi trebali predstavljati Europu 2020, i to: pametan rast, održiv rast i uključiv rast.

⁷⁸ Ostvarivanjem cilja od 20% učešća obnovljivih izvora energije u ukupnoj potrošnji energije, za EU bi značilo povećanje broja radnih mjesta za oko 600.000.

Milenijumska procjena ekosistema (The Millennium Ecosystem Assessment) pokazala je da su u posljednjih 50 godina „ljudska bića promijenila ekosisteme mnogo brže i ekstenzivnije nego u bilo kom drugom periodu istorije čovječanstva”⁷⁹. Na osnovu ovih procjena da se zaključiti da će nastavak uništavanja ekosistema dovesti u opasnost opstanak budućih generacija.

Usmjavanje privrede prema razvoju zelene ekonomije, svakako će u narednom periodu predstavljati važan instrument u procesima prevazilaženja ekološke krize. “Ozelenjavanje” ekonomije znači stavljanje okolišne politike u centar ekonomske politike. Razvojem “nove ekonomije”, svjetske privrede će na učinkovitiji način koristiti svoje resurse, kao i reciklirati približno 100% proizvedenog otpada. Zelena ekonomija uveliko mijenja proizvode koje koristimo na način da oni postaju održiviji i ekološki prihvatljiviji a što za rezultat ima manju ukupnu potrošnju resursa u proizvodnji⁸⁰. U prilog ovakvim opredjeljenjima govore i mnogi zaključci na temu zelenog razvoja ekonomije, u kojima se ističe da ne postoji izlaz iz globalne ekonomske krize koji ne uključuje razvoj zelenih tehnologija, zaštitu životne sredine kao i racionalno korištenje resursa. Zemlja koja se opredijelila za razvoj zelene ekonomije, svakako će biti konkurentnija na svjetskom tržištu, a uzimajući u obzir sve njene odlike i prednosti.

Agencija Bloomberg⁸¹ (2011.) objavila je neke od rezultata postignutih ulaganjima u zelenu ekonomiju. Tako su globalna ulaganja u obnovljivu energiju porasla sa 32% u 2010.godini, do iznosa rekordnih 211 milijardi dolara. Nakon rastućih

⁷⁹ Millennium Ecosystem Assessment, Synthesis Report, p 10

<http://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf>

⁸⁰ Zeleni proizvodi na prvi pogled izgledaju skuplji od konvencionalnih proizvoda, ali posmatrajući ih dugoročno, kroz životni vijek korisnosti, oni su svakako isplativiji odnosno jeftiniji.

⁸¹ Više o navedenom dostupno na: www.bloomberg.com

ekonomija Indije, Kine i Brazila, najizraženiji napredak u razvoju zelene ekonomije bilježi se u afričkim zemljama, procentualno izraženo. U istom izvoru se navodi da su u Egiptu ulaganja u obnovljivu energiju dostigla iznos od 1,3 milijarde dolara⁸² a da su u Keniji u 2010. godini ulaganja u obnovljivu energiju iznosila čak 1,3 milijarde dolara, iako u 2009. godini ovakvih ulaganja skoro da i nije bilo⁸³.

U izvještaju UNEP-a pod nazivom "Prema zelenoj ekonomiji: Putevi prema održivoj ekonomiji i suzbijanju siromaštva, navodi se kako bi ulaganja, u iznosu od 2% globalnog GDP-a, u razvoj deset ključnih sektora omogućila zaokret današnje "zagađivačke" ekonomije prema zelenoj i održivoj ekonomiji. Ovakav koncept mjera kratkoročno bi proizveo negativne efekte (krize i nestašice usljed zaustavljanja rasta zagađivačke ekonomije, privremeno smanjenje broja radnih mjesta) ali bi dugoročno osigurao da broj zaposlenih odnosno kvalitetnih radnih mjesta se poveća. U kontekstu svega navedenog, sve veći broj zemalja usvaja programe prilagođavanja odnosno programe tranzicije u ovom pravcu⁸⁴.

Dakle, iz svega navedenog može se zaključiti da je problem zaštite životne sredine važan izazov u narednom periodu u borbi protiv ekološke krize, koja ima daleko dublje korijene i veće posljedice u usporedbi sa finansijskom krizom. Klimatske promjene, sa svim negativnim posljedicama koje one nose sa sobom, nameće potrebu za korjenitim promjenama od načina razmišljanja, promjene svijesti preko ulaganja u novu infrastrukturu, obrazovanje i intenzivan razvoj zelene

ekonomije. Samo ovakvim mjerama, dugoročno se mogu očekivati pozitivni pomaci u pravcu ekološkog razvoja ekonomije, što će u konačnici smanjiti broj siromašnih, obezbijediti budućim generacijama zdraviju, kvalitetniju hranu kao i uslove života, a uz istovremeni razvoj nove tehnologije koja će značajno smanjiti zagađivanje životne sredine.

ZAKLJUČAK

Na temelju do sada iznijetoga, da se zaključiti da mnoge finansijske krize, koje su se desile tokom XX i početkom XXI stoljeća, ukazuju na jednu važnu činjenicu, a to je da nacionalni finansijski sistem može biti «Ahilova peta» makroekonomskog menadžmenta ekonomije jedne zemlje. Naime, finansijske krize su nezaobilazna i prateća pojava savremenog tržišnog sistema privređivanja. Razvoj finansijskog sektora (npr. berzi i bankarskog poslovanja) može imati pozitivne efekte na ekonomski rast i razvoj. Međutim, berzanski krahovi i finansijske krize pokazuju da je trend porasta cijena bilo kojeg finansijskog instrumenta na finansijskom tržištu često previše dug (odnosno, formira se finansijski balon ili mjehur) i da je potrebno da dođe do manje-više intenzivnog smirivanja cijena na nižem nivou (tzv. pucanje balona). Pri tome, dolazi do poremećaja u realnom sektoru privrede ne samo ugrožene zemlje, već i okolnih susjednih zemalja, pa i većine svjetskih razvijenih zemalja.

Generalno, uzrok velikom broju povećanih finansijskih kriza u posljednje dvije decenije, svakako je povećana globalizacija i mobilnost kapitala na svjetskom finansijskom tržištu, liberalizacija tekućeg i kapitalnog računa, neusklađena sa liberalizacijom i reformama ostalih sektora privrede, sprovođenje neodrživih mjera makroekonomske politike kao i pojavljivanje mnogo novih tržišta i zemalja u tranziciji prema tržišnoj privredi, uz *grosso modo* slabljenje svjetskog finansijskog sistema. S time u vezi je

⁸² Ovaj rekordni iznos ulaganja u obnovljivu energiju u Egiptu posljedica je projekta korištenja toplinske solarne energije.

⁸³ U Keniji su ulaganja u obnovljivu energiju usmjerena na geotermalnu energiju kao i izgradnju velikog broja malih hidroenergetskih postrojenja i korištenja biogoriva.

⁸⁴ Dokument Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication moguće je preuzeti na internetskoj stranici UNEP-a: <http://www.undp.hr/www.unep.org/greeneconomy>

pravilno definisanje uzroka finansijske krize od iznimnog značaja za njeno rješavanje. Praksa pokazuje da su finansijske krize pojava koja se javlja u svim ekonomskim sistemima, te da je na kraju u njihovom rješavanju ipak, nužna intervencija države.

LITERATURA

1. IMF, (2009), *The Implications of the Global Financial Crisis for Low-Income Countries*, IMF, Washington D.C.
2. Jicking M., (2008), *Containing the financial crisis*, CRS Report Congress
3. Tucker P., (2009), *Repairing the world's financial system*, Futurist; Mar/Apr 2009, Vol. 43 Issue 2,
4. Jicklinh M., (2008), *Averting the financial crisis*, CRS Report Congress
5. World Bank, (2010), *World Development Indicators*, WB, Washington D.C.
6. Nocoll A., (2009), *The importance of the financial crisis*,
7. World Bank, (2009), *Global Development Finance - Charting a global recovery*,. WB, Washington D.C.
8. World Economic Outlook, (2009), *Global Economic Slump Challenges Politics*, WB, Washington D.C.
9. Hatibović Dž., (mart 2009.), *O globalizaciji još jednom*.
10. Lin, J. Y., (2009), *Learning from the past to Reinvent the Future*», *Annual Bank Conference on Development Economics, Lessons from East Asia and the Global Financial Crisis*, World Bank and Korea Development Institute, Seoul
11. OECD, (2009), *Sinthesis Report on the Strategic Response*, C/MIN (2009)9
12. Europska komisija, (2010), *Europska strategija za pametan, održiv i uključiv rast*, Bruxelles.
13. Millennium Ecosystem Assessment, *Synthesis Report*.
14. http://worldbank.org/world_report,
15. <http://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf>
16. <http://www.undp.hr/www.unep.org/greeneconomy>
17. <http://www.manager.ba/clanak/?i=2010>,
18. http://www.carbonpro.org/docs/public/Kyoto_protocol/MZOPUGoKyotu.pdf,
19. <http://www.nezavisne.com/komentari/kolumne/Bitka-za-smanjenje-emisije-stetnih-gasova-u-atmosferu-50681.html>,
20. <http://europeancommission.org/countryreport>
21. www.fao.org/fileadmin/user_upload/tcas/.../policy_assistance_series_3.pdf
22. <http://www.gmo-free-regions.org/gmo-free-regions/maps.html>